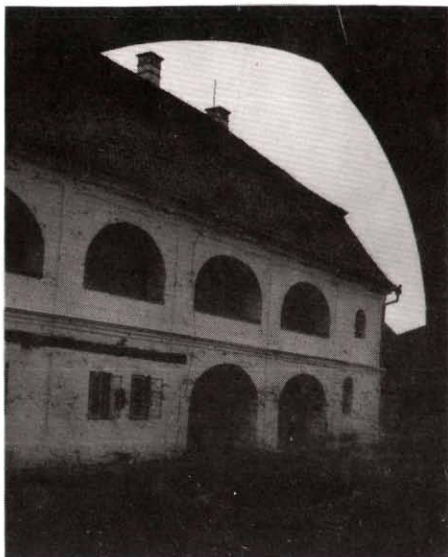

7519

könyv
könyvtár
könyvtáros

1993
november

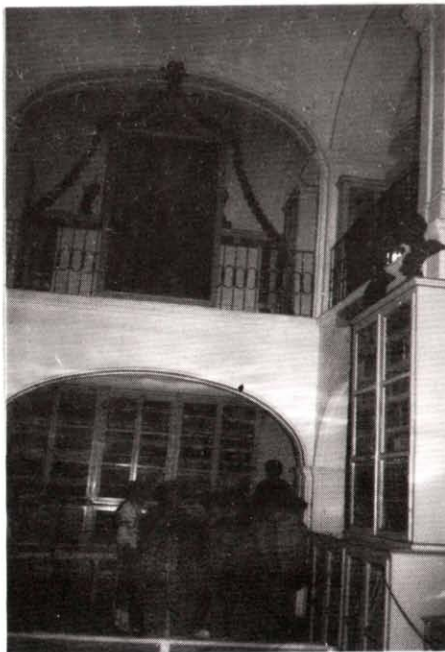
A Bolyai emlékszoba

Apa és fia. Bolyai Farkas és János

Az erdélyi körutazásról szóló cikkünket lásd a 39. oldalon (Arnóth Károly felvételei)

Az 1802-ben alapított Teleki Téka

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1993. november

Tartalom

Könyvtárpolitika

- Papp István:** Javaslat az új könyvtári törvényben rendezendő kérdéskörökre 3
Kóky György: Az egyházi könyvtárak sorsa Magyarországon 7
Szentirmai László: A magyar felsőoktatási könyvtárak állományépítési politikájáról 12

Műhelykérdések

- Tószegi Zsuzsanna:** A Nemzeti Periodika Adatbázis CD-ROM-on 20
Mirjam Foot: A tömeges restaurálás szempontjai. A LIBER 1993. évi, liszszaboni konferenciáján elhangzott előadás 25

Könyvtári élet

- Fülöp Géza:** A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtár-tudományi-Informatikai Tanszékének TEMPUS kapcsolata 34
Arnóth Károly-Varga Alfonz: Olvasókörök és szövetségük 39

Könyv

- A könyv és az ember. Részletek **Juhász Ferenc:** Egy éposz jegyzetlapjai című verséből 48
Bereczky László-Vajda Kornél: Meditáció és beszélgetés **Juhász Ferenc**cel 49
Michael Krüger: Kultúra – irodalom – piac. A német kulturális kínálat problémáiról 54

Perszonália

- Bereczky László, Kamarás István:** Polónyi Péter elment 60
Környei Márta: Beszélgetés a Szinnyei József-díjas **Jáki László**val 62

Konferenciák

- Nagy Attila:** A könyvtár szociális funkciója 65
Skaliczki Judit: Híradás a könyvtári menedzsment és marketing szimpóziumról 68

- Holmi* 70

Lapunk e számát **Arnóth Károly** Erdélyben készült fotóival illusztráltuk

From the contents

István Papp: The issues to be regulated by the new library law (3–7);
György Kókay: The fate of church libraries in Hungary (7–12);
Zsuzsanna Tószegi: The National Periodicals Database on CD-ROM (20–25);
Géza Fülöp: The TEMPUS connection of the LIS Department of Budapest University (34–39).

Cikkeink szerzői

Arnóth Károly, az OSZK KMK munkatársa; *Bereczky László*, a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* főszerkesztője; *Fülöp Géza*, az ELTE Könyvtártudományi-Informatikai Tanszékének vezetője; *Juhász Ferenc* költő; *Környei Márta*, az OPMK főigazgató-helyettese; *Kókay György*, az MTA Irodalomtudományi Intézetének főmunkatársa; *Michael Krüger* költő, a Carl Hanser Verlag igazgatója; *Mirjam Foot*, a British Library állományvédelmi vezetője; *Nagy Attila*, az OSZK KMK osztályvezetője; *Papp István*, az FSZEK főigazgató-helyettese; *Skaliczki Judit*, az OSZK KMK osztályvezetője; *Szentirmai László*, a JATE Központi Könyvtára munkatársa; *Tószegi Zsuzsanna*, az OSZK osztályvezetője; *Vajda Kornél*, a *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* munkatársa; *Varga Alfonz* mérnök

Szerkesztőbizottság:

Poprády Géza elnök,

Domsa Károlyné, Maurer Péter,
Sóron László, Tóthné Környei Márta

A szerkesztőség tagjai:

Bereczky László főszerkesztő,
Bajai Mária tervezőszerkesztő,
Vajda Kornél olvasószerkesztő

A szerkesztőség címe: 1134 Bp., Váci út 19. – Telefon: 131-2992/120

Közreadja: a Könyvtári és Informatikai Kamara, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete, a Művelődési és Közköztartási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár

Felelős kiadó: **Maróti Istvánné**, a Könyvtárellátó Vállalat igazgatója

Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben

Felelős vezető: **Balogh Mihály** ügyvezető igazgató

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Művelődési és Közköztartási Minisztérium Közművelődési és Kulturális mecenatúrájától és a Magyar Hitelbank „Táncsics Mihály” Alapítványától

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat

Előfizetési díj 1 évre 1488, 1/2 évre 744 forint. Egy szám ára 124 forint

HU-ISSN 1216-6804

Javaslat az új könyvtári törvényben rendezendő kérdéskörökre

A törvény hatálya. A törvénynek nyilván a könyvtári ellátáshoz való jogból kell kiindulnia, tehát a lakosság szemszögéből megközelítenie az egész ügyet. Ezért tisztázandó, mi értendő az ellátáshoz való jogon, s ki köteles az ellátás, azaz a jog érvényesíthetőségének biztosítására.

E kiindulópontból következően a törvény hatálya sokkal szűkebben vonandó meg, mint a jelenleg érvényben lévő esetében történt. Elsősorban az önkormányzatok által fenntartott közművelődési könyvtárakra, s esetleg az Országos Széchényi Könyvtárra, mint a könyvtári ellátást alapvetően befolyásoló és lényegéből fakadó nyilvános könyvtárra, továbbá az országos könyvtárügyi szolgáltatásokra és a nyilvános szakkönyvtárakra terjedjen ki a törvény hatálya.

Elképzeltető azonban az is, hogy az OSZK (és vele kapcsolatosan az országos könyvtárügyi szolgáltatások, még ha ezeket nem éppen az OSZK nyújtja is) külön törvényt kapjon. Ha az OSZK-val a közös könyvtári törvényben kell foglalkozni, akkor elsősorban a következő feladatait kell tisztázni: a nemzeti dokumentumtermés gyűjtése és megőrzése, az állomány használatása, információszolgáltatások, könyvtárügyi szolgáltatások. Viszont nem javasolt, hogy az OSZK ügyei közös törvényben szerepeljenek a többi nemzeti közgyűjteménnyel és kulturális intézménnyel; ugyanis félő, hogy erős lesz a „könyvtáridegen” érdekek befolyásoló hatása.

Az országos nyilvános szakkönyvtárak helyet kaphatnak az egységes könyvtári törvényben is (amely azonban főként mégiscsak a közművelődési könyvtárakra fog vonatkozni, s ezért tartani lehet attól, hogy az országos szakkönyvtárakat érintő rendelkezések más minőségük miatt nem illeszkednek majd zökkenőmentesen), vagy pedig az OSZK-ról rendelkező törvényben. Talán ez utóbbi megoldás szerencsésebb lenne. Itt felvethető, nem fordulhat-e meg a törvény alkotójának fejében, hogy talán célszerű lenne az országos szakkönyvtárak mindegyikét vagy legalábbis többségét az MKM fenntartásába vonni, különös tekintettel a felsőoktatás terén végbemenő változásokra.

Az iskolai könyvtárak ügyét az oktatási törvényben, a felsőoktatási könyvtárak kérdéseit pedig a felsőoktatási jogszabályokban kell rendezni. A könyvtári törvény(ek) csak annyiban foglalkozhat(nak) velük, amennyiben és ahogyan részt vesznek a lakosság könyvtári ellátásához való jogának biztosításában.

A nem nyilvános könyvtárakra a törvény hatályát nem kellene kiterjeszteni. Más kérdés, hogy ha e nem nyilvános vagy különféle társadalmi szervezetek (egyházak, szakszervezetek stb.) által fenntartott könyvtárak készek részt venni a lakosság nyilvános könyvtári ellátásában, akkor tisztázni kell, milyen feltételek mellett tehetik.

Közművelődési könyvtárak

A legfontosabb rendezendő kérdés a közművelődési könyvtárak (lehet, hogy helyes lesz új néven nevezni őket: közkönyvtárak) által nyújtandó könyvtári

ellátás alatt, mert ezt kötelezettségként kell majd számon kérni az ellátásért felelős szervezeteken.

Kívánatos lenne megállapítani a közművelődési könyvtári ellátás paramétereit. Félő, hogy a paraméterek közül kötelező követelményként meglehetősen kevés írható elő a törvényben (ilyen lehet pl. a szakképzett könyvtáros alkalmazása, a helyiség biztosítása, a nyitvatartási idő megszabása, a rendszeres állománygyarapítás, a rendszerhez való kapcsolódás), s inkább az ajánlott követelmények jöhetnek szóba. Az utóbbiakra vonatkozó mennyiségi mutatók azonban aligha férnek be a törvénybe; legfőlőbb utalni lehet arra, hogy mely szervek adhatnak, illetve kötelesek kiadni irányleveket, ajánlásokat, javaslatokat a könyvtári szolgálat méretezésére a könyvtárfenntartók számára.

Rendezni kell a könyvtárhasználat feltételeit, s a könyvtárhasználat módjait és formáit. Ennek során olyan kérdésekre is ki kell térni, mint a lakosság sajátos csoportjainak (pl. gyerekek, nemzetiségek, hátrányos helyzetűek, katonák stb.) könyvtárhasználata.

A közművelődési könyvtárak szolgáltatásai körét nem kell kimerítő teljességgel felsorolni, viszont meg lehetne határozni – könyvtári nagyságrendek szerint – a minimális szolgáltatásokat. Nevezhetjük ezeket akár alapszolgáltatásoknak is – ha nem keverjük össze az ingyenesen vagy térítésért nyújtandó-nyújtható szolgáltatások fogalmával.

Fontos, hogy rendelkezés szülessék a fenntartó önkormányzatok anyagainak könyvtári elhelyezéséről és hozzáférhetővé tételéről. Ezzel párhuzamosan előírandó, hogy a társadalmi, az alternatív, nem hivatalos szervek és mozgalmak anyagait is gyűjtenie kell a könyvtárnak, – kivéve a szubverzív jellegűeket.

Kívánatos volna általában is valamiféle eligazítás a közművelődési könyvtárak gyűjteményfejlesztési és -építési hatáiról, feladatairól. Itt ki lehet térni olyan kérdésekre, mint pl. a nemzeti értéket képviselő dokumentumok köre és kezelése, a helyismereti anyag, az állományvédelem, a selejtezés elve (a közművelő-

A tordai hasadék bejárata

dési könyvtár nem archivális könyvtár!), a kiselejtezett anyag hasznosításának módja, a törlés engedélyezése, az állományellenőrzés. (Valószínű, hogy mindezeket a kérdéseket az eddiginél nagyvonalúbban kell szabályozni, és sok minden a fenntartó hatáskörébe és a könyvtár szervezeti szabályzatába, esetleg ügyrendjébe utalható.)

Ki kell térni a közművelődési könyvtár más intézménnyel való összevonásának fogós kérdésére is. Eleve aligha tiltható meg, nem is volna helyes, de a folyamatot és az eljárást rendezett keretek közé kellene terelni.

Nyitni kellene abba az irányba, hogy elképzelhető a nagyobb közművelődési könyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak nemcsak együttműködése, hanem esetleges összevonása is; a kettős funkció ebben az értelemben is elfogadható.

Ingyenes szolgáltatások és térítési díjak

Önálló fejezetet érdemel az ingyenesség és a térítések kérdése. Célszerű határozottan megvonni az ingyenes szolgáltatások körét, s tisztázni, hogy mely szolgáltatásokért, mely könyvtár szedhet térítést. Olyan kérdéseket kell tisztázni, mint kinek a hatáskörébe esik a térítési díjak megszabása, ki adja ki az árképzés irányelveit, lehet-e központilag irányszámokat, felső-alsó határértékeket megszabni, ki lehet-e jelölni a kötelezően adandó szolgáltatásokat stb.

Mindenképpen foglalkozni kell a beiratkozási-könyvtárhasználati díjjal: legyen-e, mekkora legyen, ki állapítja meg stb. Ugyanez vonatkozik a késedelmi díjra, az előjegyzési díjra, a könyvtárközi kölcsönzés díjára, a könyvek eladására stb., stb. Ez az a kérdéskör, ami közvetlenül és érzékenyen érinti a könyvtárhasználó lakosságot, s bármennyire is nem-szeretem téma, nem kerülhető meg részletes kifejtése. (Vagy a fenntartó hatáskörébe kell utalni – bár minden korlát és feltétel, irányszám nélkül ez nagyon veszélyes lenne.)

Figyelmet érdemel a könyvtárak egymás közti térítéseinek a kérdése, különös tekintettel a bibliográfiai rekordok és egyéb adatok átadására, az információ-, dokumentum- és másolatszolgáltatásra, a kivont könyvek eladására, a könyvtárközi kölcsönzésre stb.

Ha néven neveztetnek a könyvtár bevételi forrásai, akkor azt is ki kellene mondani, hogy ezeket könyvtári célokra kell fordítani. Egy idevágó kérdés: nem kellene-e valamiféle limitet szabni a könyvtár pénzkereső ambícióinak egyfelől, másfelől a fenntartó szervek ama törekvésének, hogy a könyvtári szolgálatot önfenntartóvá tegyék?

A fenntartási kötelezettség

A könyvtárfenntartás kötelezettségének, a fenntartói jogoknak és kötelezettségeknek kérdéseit külön fejezetben kell összefoglalni.

A közművelődési könyvtárak szempontjából nagyon kényes kérdés a megyei közgyűlés könyvtárfenntartási joga és kötelezettsége, különös tekintettel a megyei könyvtár fenntartására, illetve a megye könyvtári ellátásának működtetésére. Rendezni kell a megyeszékhelyen működő könyvtár fenntartási-működtetési-felügyeleti kérdéseit. Mégis, a megyei közgyűlés esetében a megye könyvtári ellátásának működtetésében betöltött szerepéből kellene kiindulni, s az ebből következő feladatokra kellene a hangsúlyt tenni. Feltétlenül javasolt a megyei könyvtári alapok létrehozásának megcélozása. Ezek ugyanis igen fontos előfeltételei a megyékben települt könyvtárak rendszerszerű működtetésének. Voltaképpen ez jelentené a hálózati problémakör új megközelítését.

Részletesen meg kell határozni a helyi önkormányzat könyvtárfenntartó jogát és kötelezettségét, bár kétségtelen, hogy az önkormányzati törvény nem hagy túlságosan nagy játékkeret. A könyvtári törvénynek inkább csak az lehet a dolga, hogy tartalommal töltsen meg az amabban kijelölt kereteket.

Erdemes volna nyitni abba az irányba, hogy több fenntartásra kötelezett szerv közösen is működtetheti a könyvtári ellátást nyújtó szervezetet. Ha pillanatnyilag nem látszik is aktuálisnak, mégis ki kell térni a stacioner és a mozgó könyvtár kérdéskörére. (Itt léphet be a megyei önkormányzat a maga könyvtárpolitikai elképzeléseivel és anyagi eszközeivel.)

Foglalkozni kell a munkahelyi könyvtári ellátással, de már nem mint szakszervezeti jogosítvánnyal, vagy kötelezettséggel, hanem mint olyan lehetőséggel, amely a lakosság közművelődési könyvtári ellátásához pozitívan hozzájárulhat. Itt a munkáltató és a munkavállalók érdekeit képviselő szakszervezetek, valamint az önkormányzat által fenntartott közművelődési könyvtár közötti megállapodás kérdései rendezendők.

Végül nem kerülhető meg az a pont sem, amely a kötelezettségüket elhanyagoló, nem teljesítő vagy nem kielégítően teljesítő önkormányzatokkal szemben követendő eljárásról szól. Hogyan lehet szankcionálni egy ilyen önkormányzatot? Ki állapíthatja meg, hogy elhanyagolta köteletségét? S ha nem képes saját erejéből a könyvtárfenntartásra, ki teszi meg helyette?

Kormányzati felelősség

Célszerű lenne megalapozni a kormányzatnak alárendelt könyvtár- és információpolitikai szerv státusát. Ha két törvényre kerülne sor, akkor inkább az OSZK-val és az országos szakkönyvtárakkal foglalkozó törvényben (de gondolva a közművelődési könyvtárügyre, sőt az iskolai és a felsőoktatási könyvtárügyre is), ha pedig egyre, akkor nyilván ebben.

Az MKM szerepe is újragondolandó. Nem kellene talán már felügyeletről meg ágazati felügyeletről, meg azok felügyeletéről beszélni, hanem a) az önkormányzatok és könyvtárfenntartásra kötelezett más intézmények esetében az MKM-nek azt kell ellenőriznie, hogy a fenntartó hogyan látja el ezt a kötelezettséget (tehát az MKM a fenntartót ellenőrzi, s nem a könyvtárat szakfelügyeli), b) figyelemmel kell kísérnie a törvény érvényesülését, c) ellátni a törvény által rábízott feladatokat (pl. az országos könyvtári alap kezelése).

A fenntartó minden szempontból, szakmai szempontból is ellenőrzi saját könyvtára tevékenységét. Ha önmaga nincs felkészülve erre, bevonhat más szerveket, szakértőket, de hogy kiket, milyen módon és mennyire fogadja el észrevételeiket, abba nem szólhat bele semmiféle külső szerv.

Más kérdés, hogy a törvénynek rendelkeznie kellene azokról a segítséget nyújtó intézményekről, formákról, szervekről, lehetőségekről, amelyek segítik a fenntartókat fenntartói és ellenőrző szerepükben. Irányelvek, ajánlások, szabványok, modellek, irányszámok stb. – mindezekre szükség van. Ebbe a kategóriába esik a könyvtárosképzés és továbbképzés is, mint amely szakképzett munkaerővel segíti a könyvtárfenntartói kötelezettség realizálását.

Az állam központi szerveinek a dolga az országos könyvtárrendszer – bár jobb lenne megfelekedezni e terminus használatáról – működtetéséhez-működéséhez szükséges intézkedések, beavatkozások stb. megtétele. Tisztázni ezek formáit, határait, lehetőségeit. Ugyancsak itt kell rendezni a nemzetközi könyvtári és információs rendszerhez való csatlakozással összefüggő kérdéseket.

A rendszerszerű működés előmozdításának legfőbb eszköze az országos (nem-

zeti) könyvtári alap lenne. Ennek létrehozása, feltöltése, összetétele, felhasználása stb. legalább nagy vonalakban szabályozandó.

Szükség lenne társadalmi-szakmai felügyelőbizottságokra az egyes könyvtárak és az egyes könyvtárügyi országos szolgáltatások mellett. Rendelkezni kell a felügyelőbizottságok létrehozásáról és hatásköréről.

Papp István

Az egyházi könyvtárak sorsa Magyarországon

Az országgyűlés 1992. február 11-én, a 3/1992. számú határozatával Magyarországon első ízben szavazott meg egyházi tulajdonban lévő gyűjtemények – így többek között könyvtárak – támogatására jelentősebb összeget, melyet az egyházak működési és hitéleti támogatásán túl, kizárólag a gyűjtemények számára, céltámogatásként biztosított. E határozat a hazai egyházi könyvtárak történetében minden bizonnyal új korszak kezdetét jelzi: annak hivatalos és egyszersmind a legdemokratikusabb formában történő elismerését, hogy az egyházak tulajdonában lévő, sokszor pótolhatatlan nemzeti értékek sorsa iránt az egész társadalom erkölcsi, szakmai és anyagi felelősséggel tartozik. Ahogy méltányos, hogy az egyházi iskolák fenntartásához és működéséhez az állam is hozzájáruljon, éppen úgy indokolt a nemzeti kultúra részeként tekinthető egyházi gyűjtemények támogatása is. Ez a költségvetésből folyó támogatási forma a gyűjteményekkel kapcsolatban akkor sem válhatna vitatottá, vagy módosítandóvá, ha a jövőben az egyházak működési és hitéleti támogatását esetleg más alapokra helyeznék, hiszen e gyűjtemények világnézettől és felekezettől függetlenül, a nemzeti kultúra részei.

Afféle anyagi támogatásra a második világháború előtti időkben nem volt szükség, mert az egyházak intézményeiket – iskoláikat és gyűjteményeiket – saját birtokaik jövedelméből fenn tudták tartani. 1945 után azonban a magyarországi egyházak elvesztették birtokaikat, majd a négy évtizedes diktatúra intézményeiktől: iskoláik és gyűjteményeik nagy részétől is megfosztotta őket. Oly súlyosak voltak a jogfosztott egyházak veszteségei személyekben, iskolákban és egyéb intézményekben, hogy amikor a rendszerváltás nyomán megindulhatott a romokon az egyházak újjászervezése, a gyűjtemények ügye szükségszerűen nem kerülhetett az első helyre.

Ugyanakkor az állam nem nézhette közönyösen az egyházi gyűjtemények mostoha helyzetét. Különösen nem maradhatott tétlen egy olyan korszak után, amikor a hazai egyházi könyvtárak nem kis része megsemmisült, illetve szétszóródott. A társadalmat ezért is fokozott felelősség terheli az egyházi tulajdonban maradt és így épségüket megőrző, patinás nagy egyházi gyűjtemények sorsáért. Ezért szorgalmazta nyomban a rendszerváltást követően a Művelődési és Köznevelési Minisztérium közgyűjteményi szakvezetése, hogy haladéktalanul induljon meg az egyházi gyűjteményeknek – az egyházi iskolákéhoz hasonló – a lehetőségekkel számoló, de mégis számottevő méretű állami támogatása.

Bár a támogatás az Országgyűlés jelzett határozata nyomán már 1992-ben kezdetét vette, az üggyel kapcsolatban talán még a könyvtári szakma körében sem megfelelő méretű a tájékozottság. Ezért az alábbiakban vázlatosan ismertetni szeretnénk a magyarországi egyházi könyvtárak jelenlegi helyzetét, és az állami támogatással kapcsolatban felvetődő kérdéseket.

Egyházi könyvtárak – tegnap és ma

Amikor az úgynevezett „fordulat évé”-t követően, 1950 nyarán kezdetét vette a magyarországi szerzetesi rendházak feloszlása és más egyházi intézmények felszámolása, megpecsételődött az ezekben lévő gyűjtemények sorsa is. Az országos viszonylatban igen jelentős méretű és összetételű könyvállománynak egy része már a hatalom erőszakos fellépésével egyidőben szétszóródott, illetve megsemmisült: sok helyen az államvédelmi hatóság emberei dúlták fel e gyűjteményeket, a megmaradt könyveket széthordták, illetve teherautókon ömlesztve elszállították. A feloszlattott szerzetesrendek és egyéb egyházi intézmények megmaradt könyvállományáról sokáig nem is történt intézkedés. (Az egyházi könyvtárak történetét ld. részletesebben: *Wix Györgyné: A szerzetesi könyvtárak sorsa c. visszaemlékezésében – Magyar Könyvszemle 1993. 3. sz.*) Végre, könyvtári vezetők sürgetésére olyan döntés született, hogy a könyvállományt központilag gyűjtsék össze, az ömlesztett könyvanyag egyes köteteit pedig ajánlják fel a nagyobb állami könyvtáraknak, első helyen a nemzeti könyvtárnak, illetve a nagyobb fővárosi gyűjteményeknek. Az igényelt művek bekerültek a könyvtárak állományába, beolvasztva a korábbi könyvanyag közé. Mivel eltulajdonításuk és szétszóródásuk előtt még csak leltárak sem készültek a legfontosabb könyvekről, a legtöbb megszüntetett egyházi intézmény könyvtára, mint gyűjtemény, szinte rekonstruálhatatlanul semmisült meg. Általuk „sikerült” ezeknek a közösségeknek az egyik legértékesebb szellemi tradícióját hordozó emlékeiket: gyűjteményeiket, sokszor írásos dokumentumaikat, historia domusaiikat is elpusztítani. E közösségek szellemi veszteségein túl, ez külön veszteséget jelent a magyar művelődéstörténet számára is: a jövőben már soha nem lehet megírni ezeknek a gyűjteményeknek a történetét, feltárni összetételét, megismerni a korábbi korszakok magyar kultúrájára oly jelentős hatást gyakorló tanító rendek fontos szellemi ösztönzéseit. Mindezt a pusztítást nemcsak az egyházak hívei, hanem minden kultúremler döbbenten nézte. Még a humanista értékeket becsülő egykori könyvtári vezetőknek sem volt arra lehetőségük, hogy a diktatórikus rendszer politikai jellegű döntéseit befolyásolják; mindössze annyit tehettek néhányan, hogy a károk méreteit enyhítették. Akadtak ugyan, akik e nagymértékű jogtalanságot II. József és a francia forradalom hatalmas méretű kolostori könyvmozgatásainak példáival próbálták menteni. Megfeledeztek azonban arról, hogy ezek kétszáz évvel ezelőtt történtek, amikor az emberi jogok megfogalmazása még csak előkészületben volt és nem a huszadik század derekán, a civilizált Európa közepén.

Az egyházi könyvtárak jelentős részének szétszóródása és pusztulása mellett szerencsére a legértékesebb állománnyal rendelkező nagy egyházi gyűjtemények megmaradtak egyházi tulajdonban, és elkerülték a megsemmisülést. E mintegy harminc patinás egyházi könyvtár között voltak a katolikus főpapi (érseki, főegyházmegyei, főszékesegyházi, püspöki) könyvtárak, az iskolájukat megtartó és életben hagyott néhány szerzetesrend könyvtárai (pl. a pannonhalmi Főapát-ság Könyvtára, a budapesti Piarista Könyvtár), a református kollégiumi könyvtárak, néhány evangélikus gyűjtemény, az Országos Rabbiképző Intézet Könyvtára – amelynek állományából az 1944. március 19-i német megszállást követően *Adolf Eichmann* utasítására több ezer kötetet külföldre szállítottak, de a csak Prágáig eljutott értékek 1991 decemberében visszakerültek –, és a Görögkeleti Szerb Egyház szentendrei gyűjteménye.

E nagy nemzeti értékeket képviselő történeti könyvtárak sorsa a háború utáni időkben – ha el is kerülték a többi egyházi gyűjtemény tragédiáját – sokáig rendkívül mostoha volt. Igaz, nem voltak elkényeztetve 1945 előtt sem. *Varga*

Zsigmond írta 1937-ben egy tanulmányában a régi protestáns könyvtárakkal kapcsolatban: „A protestáns főiskolai könyvtárak jelentősége ma sem halványodott el. Ha e könyvtárak tiszta múzeumokká változnának is és semmi egyebet nem tennének, mint hűségesen és megfelelően őriznék a múlt ragyogó emlékeit, még akkor is számot tarthatnának minden magyar ember becsülésére és támogatására. Jelenlegi helyzetükben azonban, amikor szegénységgel, közönnyel küszködve erejük végső megfeszítésével igyekeznek betölteni múltbeli hivatásukat, hogy világlátótornyai maradjanak a magyar művelődésnek, kétszeresen és sokszorosan megérdemlik, hogy állam és közületek a mai mértéknél sokkal hathatósabban segítsék nemes feladatuk betöltésében”. (Magyar Könyvszemle 1937. 201. p.) A második világháború és ami utána következett, több mint negyedszázadon át továbbra is elhanyagolt állapotban hagyta az egyházi könyvtárakat. Az egyházak nem voltak olyan helyzetben, hogy nagy gyűjteményeikkel a kellő mértékben törődhetek volna, az állam pedig csak a hetvenes évektől kezdve kezdeményezett bizonyos szerény támogatást.

A muzeális értékek védelméről szóló 1963. évi 9. sz. törvényerejű rendelet és későbbi jogszabályok (5/1971. M. M.) alapján megtörtént az 1970-es évek folyamán az egyházak tulajdonát képező nemzeti értékek (középkori kódexek, ősnymtatványok, 16. századi külföldi könyvek és az ún. régi magyar könyvek – az 1800 előtti hazai nyomtatványok) nyilvántartásba vétele és védetté nyilvánítása az Országos Széchényi Könyvtárban. Ezt követően megindult egy bizonyos rendszeres állami támogatása is e gyűjteményeknek, ami azonban csak rendkívül szerény évi keretet (185 ezer Ft-t) jelentett. Ennél sokkal jelentősebb volt azonban az a segítség, amit az Országos Széchényi Könyvtár restaurátorai ellenszolgáltatás nélküli munkájukkal nyújtottak 1972-től kezdve folyamatosan a súlyosan sérült legnagyobb könyvészeti értékek: középkori kódexek, ősnymtatványok, unikális ritkaságok megmentése és rekonstruálása terén. Több helyen sor került a veszélyeztetett gyűjtemények fertőtlenítésére és egyéb állományvé-

Kolozsvár, Szent Mihály templom

delemre. Az állományvédelem céljait szolgálta alkalmanként, bizonyos keretek felhasználásából új raktárak létesítésének és korszerű vaspolcok beszerzésének támogatása is. Később másoló-, illetve számítógépekkel sikerült egyes gyűjtemények munkáját segíteni. Az egyházi könyvtárak kéziratos anyagának jobb kutathatása érdekében megindult az OSZK kiadásában a „Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai” c. sorozat, amelyből eddig tíz füzet jelent meg. A szerénynek induló állami támogatás kereteit időnként jelentősen kitágította a Művelődési Minisztérium, egyes könyvtári vezetők, könyvtárosok, restaurátorok ügyszeretete. Ez, valamint az egyházi gyűjteményi központokkal és egyházi könyvtárosokkal való együttműködés eredményezte, hogy lehetőség nyílt például a székesfehérvári püspöki könyvtár és a sárospataki református könyvtár új raktárpépületének kialakításához hozzájárulni. Kitaró és szívós munkával megoldódott az Egri Főegyházmezei Könyvtár teremgondja, megvalósult a Központi Szeminárium Pálos Könyvtára barokk termének felújítása és mennyezeti seccójának restaurálása, melynek során sikerült az eredeti pálos mennyezetképet helyreállítani. Mindez független volt a hivatalos egyházpolitikától – így az Állami Egyházügyi Hivaltól is. Ezért is lehetett az egyházi vezetők kezdeti – az előzmények alapján nem alaptalan – laocooni félelmét („timeo Danaos et dona ferentes”) a gyűjtemények állami támogatását illetően megszüntetni.

Mindez természetesen kevés volt az egyházi gyűjtemények alapvető problémáinak a megoldásához. Különösen a könyvtárak személyi állománya került egyre nehezebb helyzetbe, főként több nagytudású, a KMK által korábban rendezett tanfolyamot végzett, illetve az egyetem könyvtári szakán kiképzett egyházi könyvtáros elhalálózása után. Azokban a gyűjteményekben, ahol hagyományosan rendszeres könyvtári élet folyt – így pl. a nagy református gyűjteményekben, az Egri Líceumi Könyvtárban a könyvtárosok az állami kollégáik fizetésétől is messze elmaradó szerény javadalmazásból nem tudák fenntartani magukat, és többen el is hagyták e gyűjteményeket. Másol pedig, így pl. a nagy katolikus gyűjteményekben, az állomány méreteihez és az elvégzendő könyvtári feladatokhoz képest eleve rendkívül kevés volt a könyvtárosok száma. Az Országgyűlés által az egyházi gyűjtemények számára biztosított jelentős állami támogatás egyik fő célja éppen az volt, hogy az egyházi könyvtárosok fizetése elérje az állami gyűjtemények munkatársainak javadalmazását, s ezáltal biztosítani lehessen e nagy könyvtárak korszerű feldolgozó és tudományos tevékenységét.

Állami támogatás az egyházi könyvtáraknak

Visszatérve az egyházi könyvtárak most megindult állami támogatásának kérdéséhez, indokoltnak látszik a szakmai nyilvánosság előtt is felvetni bizonyos problémákat. A társadalomnak az a kötelezettsége, hogy költségvetési keretekből hozzájáruljon a nagy egyházi gyűjtemények fenntartásához, abból következik, hogy ezek az intézmények jelentős nemzeti értékeket őriznek és tárnak fel a tudományos kutatás számára. Mindegyikük rendkívül gazdag azokban a muzeális jellegű kategóriákban, amelyek számára a jogszabályok védeltséget biztosítanak. A jövőben a védeltségről szóló jogszabályok felülvizsgálata során talán érdemes lenne a nagymúltú, nemzeti értékekben gazdag gyűjtemények egészére is kiterjeszteni a védeltségi törvényt, hiszen sok esetben e gyűjtemények egésze is méltó lenne erre. A kiemelt védeltségi kategóriákon (kódex, ősnymtatvány, antikva, régi magyar nyomtatvány) kívül ugyanis bőségesen tartalmaznak olyan forrásműveket és kéziratos forrásokat, amelyek a magyar művelődés története

szempontjából nagy jelentőségűek, de ezeken túl, ilyen maga a gyűjtemény egésze is, már csak könyvtártörténeti szempontból is.

A különböző hazai egyházaknak és felekezeteknek ilyen jellegű gyűjteményei azok, amelyek számára a jövőben folyamatos, állandó állami támogatás indokolt. Ugyanis ezeknek a könyvtáraknak az állománya – függetlenül felekezeti jellegétől és függetlenül az állampolgárok világnézeti összetételétől – általános, nemzeti érték, amely fenntartásának gondja nem világnézeti, hanem kulturálisan motivált. Támogatásuk hasonló az egyházi iskolákéhoz, csak itt a normatív jelleg nem kvantitatív, hanem csak kvalitatív lehet.

Azok az egyházi gyűjtemények jogosultak erre, amelyek maguk is muzeális jellegűek és állományukban jelentős, védettséget élvező nemzeti értékeket és forrásműveket őriznek, azok feldolgozásáról gondoskodnak és a tudományos kutatást lehetővé teszik. Nem kirekesztés tehát, ha e támogatásban csak az ilyen jellegű egyházi gyűjtemények részesülnek és nem valamennyi hazai egyház. Az újabb egyházak könyvtárakat létesíteni kívánó törekvései csakúgy mint a történelmi egyházak csak modern egyházi szakirodalmat tartalmazó és gyűjtő könyvtárai más kategóriát képeznek mint az előzőek. Az ő állami támogatásuk az egyházak hitéleti és működési támogatásának a részét képezi.

A nagy, történeti egyházi könyvtárak támogatásának mértéke – ellentétben a működési támogatással – nem lehet semmilyen kapcsolatban az illető egyház híveinek a létszámával, hanem kizárólag e gyűjtemények jellegétől, számától, összetételétől és értékétől függhet. Félreértésekre itt bizonyára a másik, hagyományos jellegű egyházi támogatás ettől eltérő, nem céltámogatás jellege adhatott alkalmat.

Egyházi könyvtárak és a kutatás

A folyamatosan és jelentős mértékben államilag támogatott egyházi gyűjtemények természetesen nem közkönyvtárak. (A Magyar Közlönyben közzétett 1992. évi országgyűlési határozatba tévesen került a „közgyűjtemények” elnevezés. MK 1992/18. sz. 666. I.) Állami támogatottságuk a legkisebb mértékben sem befolyásolja a tulajdonviszonyukat. Az egyértelműen egyházi tulajdonban lévő gyűjtemények egyedülállóan nagy kulturális és nemzeti értéke és állományuk védettsége a nemzeti könyvtárat a hatályos jogszabályok alapján bizonyos szakfelügyeletre kötelezik. Ennek célja a védett állomány szakszerű, és megbízható őrzési követelményeinek, könyvtári és tudományos feltárásának, valamint kutatóságának elősegítése.

A gyűjtemények egyházak és jellegük szerint is eltérő módon vonzzák a kutatást. A református egyház patinás könyvtárai: a Ráday Könyvtár, a debreceni, a sárospataki és pápai kollégiumi nagykönyvtárak hagyományosan, szinte a nyilvános tudományos könyvtárakhoz hasonlóan állnak nyitva a kutatói érdeklődés számára. Nyitottságukat demokratikus hagyományaikon kívül állományuk összetétele és főiskolákhoz való kapcsolódásuk indokolja. Könyv- és kéziratanyaguk nagy része jelentős dokumentumai és forrásai a magyar művelődés történetének. A nagy katolikus gyűjtemények között is vannak olyanok, amelyek állományát nagy mértékben formálta az a körülmény, hogy iskolákhoz, főiskolákhoz kapcsolódtak. Az Egri Főegyházmezei Könyvtár például, amely kötetek számát tekintve a harmadik legnagyobb hazai katolikus könyvgyűjtemény, *Klimo György* kezdeményezése után, az ország második nyilvános könyvtáraként nyitotta meg kapuit 1793-ban. Az egri Lyceummal való szoros kapcsolata eredményezte, hogy állománya rendkívül gazdag irodalmi, történeti és

művelődéstörténeti forrásokban. Ugyancsak iskolákhoz fűződő kapcsolatai hatottak a Szent Benedek Rend Pannonhalmi Nagykönyvtárának és – többek között – a budapesti Központi Piarista Könyvtárnak az összetételére is. A többi nagy katolikus egyházi könyvtár jellegét az a körülmény határozta meg, hogy érsekségek, püspökségek keretén belül alakultak ki. Alapítói könyvszerető főpapok voltak, akiknek utódai is gyarapítani igyekeztek a könyvtárakat, részben könyvritkaságokkal, részben pedig hagyatékokkal. Míg az iskolákkal, kollégiumokkal kapcsolatos egyházi gyűjtemények inkább az újkori magyar művelődéstörténet forrásaiban gazdagok, a főpapi könyvtárak értékét főként a középkori kódexek, ősnymtatványok és más könyvészeti ritkaságok határozzák meg; ennek megfelelően eleve kisebb kutatói rétegek érdeklődését vonzzák. Állományuk könyvtári és tudományos feltárása mégis az eddigieknél több könyvtáros munkájára tarthat igényt. A fel nem dolgozott gyűjtemények ugyanis nemcsak a kutatást gátolják, hanem megnehezítik az értékes állomány védelmét is.

A nagyértékű egyházi gyűjtemények állami támogatásának mindenekelőtt a nemzeti értékek védelmét kell elősegítenie. Meg kellene szüntetnie azt a közönyt és a mulasztásokat, amelyek a hagyományát, amelyre – mintegy kilenc évszázaddal megelőzve a Vatikáni Zsinat megállapításait – már *Szent László* is felhívta a könyvtári kincsek őrizőinek figyelmét, amikor a 11. század végén, a Szent Benedek Rend könyveinek számbevételét elrendelve, utasítást adott az első magyarországi könyvtári állományleltár elkészítésére. Ekkor ugyanis rámutatott a külső, erőszakos eltulajdonítások mellett az értékeket fenyegető másik nagy veszélyre is: arra, ami az örök hanyagságból származhat. A magyar történelem elkövetkező kilenc évszázada a szent király mindkét aggodalmát sajnos igazolta.

Kókey György

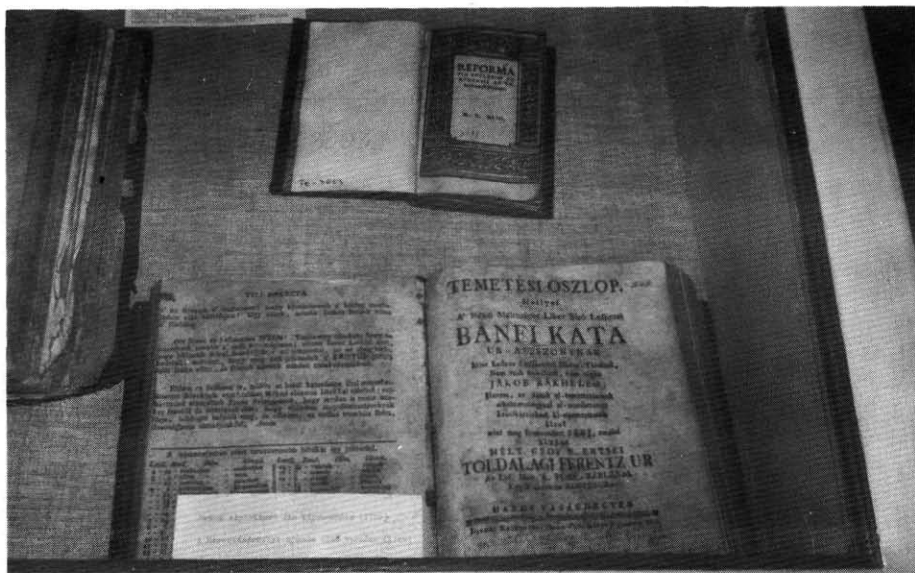
A magyar felsőoktatási könyvtárak állományépítési politikájáról

Elemzés, következtetés, megjegyzések

Tömörítés a világbanki pályázat mellékleteként készített tanulmány alapján. A fejezetek címei megfelelnek *Ivor Kemp* úr, szakértő által megadott vizsgálati szempontoknak.

Igényfelmérés vagy olvasás-szociológia?

Ha a cím első felében használt kifejezést szó szerint értelmezzük, akkor nyugodtan állíthatjuk, hogy az elmúlt évtizedekben minden könyvtár az olvasó/használói igények alapján gyarapította állományát. Ebben az értelemben nem kell feltétlenül nagy technikai apparátussal, anyagi eszközökkel és tudományos elemzési módszerrel lefolytatott vizsgálatokra gondolnunk. A felsőoktatási intézmények könyvtáraihoz eljuttatott és onnan visszaérkező kérdőívek tanulságai szerint az állománygyarapítás az olvasói igények (és nem feltétlenül szükségletek) figyelembevételével történik, melyeket az olvasóval kapcsolatban álló könyvtárosok továbbítanak az illetékesekhez. Legtöbb esetben az állománygya-

Az első Marosvásárhelyt nyomtatott könyv (1786)

rapító osztályvezető vagy a szakreferensek javaslata alapján dönt az intézmény vezetője a rendelkezésekről a *financiális lehetőségek* ismeretében.

A címben foglalt második terminus tekintetében a hazai kutatás számos – nemzetközileg is elismert – eredményt mutathat fel. A hazai olvasáskutatást az különbözteti meg az „igényfelméréstől” és a „sociology of reading” nem egy esetben az angolszász nyelvterületen elterjedt gyakorlatától, hogy nemcsak az olvasókat, a könyvtárlátogatókat kérdezi, hanem országos vagy társadalmi osztályra, rétegre, csoportra kiterjedő reprezentatív mintán belül vizsgálja az olvasás funkcióját többek között az életmódban, az időháttartásban. Ha a mintába került egyén valóban olvas és ezen tevékenység gyakorisága alapján olvasónak minősíthető, akkor nagytól alá kerül az *olvasás helye, időpontja, időtartama*.

Ilyen típusú vizsgálatokat végeztek egyetemi hallgatók, oktatók, kutatók, pedagógusok között például Falussy, Frick, Szentirmai, Zoltánka. A vizsgálatok kiterjedtek többek között az olvasmány jellegére: tanuláshoz kapcsolódik, kötelező olvasmány, műveltséget fejlesztő, szórakoztató; könyv vagy folyóirat; kölcsönzött mű könyvtárból vagy könyvtárban történik-e az olvasás, saját könyvből a tanulás.

Ez utóbbi jelentősége abban rejlik, hogy a vizsgálatok szerint a humán-, jog- és társadalomtudományokkal foglalkozó hallgatóknak, ha igazán eleget akarnak tenni a tanulmányi követelményeknek, akkor legalább két könyvtárban kellett keresniük az előírt műveket. Ennek az a hátránya – többek között –, hogy az átlag hallgató ha a második könyvtárban is kudarcot szenvedett, akkor feladja a keresést. Jobbik esetben mások jegyzetét másolva készül fel az évközi tanulmányi követelmények teljesítésére és a vizsgákra.

Az időfaktornak is igen nagy a szerepe. A vizsgálatok azt bizonyították, hogy a bölcsész-, jogász hallgatóknak hetente mintegy 12–14 órára van szükségük,

hogy az egyetemi kötelezettségek teljesítése, továbbá a rendszeres tanulás mellett a tanulmányi előmenetelhez szükséges szakirodalmat áttanulmányozza.

Éppen ezért fokozott jelentősége van annak, hogy a hallgatók minél több fajta tanulmányi/kötelező anyagot ki tudjanak kölcsönözni, s ezért csupán a felsőoktatási intézmények kölcsönzőit, olvasótermeit kelljen igénybe venniük.

Tervezett használói igényvizsgálat

Kétségtelen, hogy az utóbbi 10–15 évben a magyar felsőoktatási könyvtárak gyarapodásának csaknem minden évben – ha különböző mértékben is – gátat szabott a gazdasági feltételek elégtelen jellege. Hiába voltak a kisipari módszerrel készített „igényfelmérések”, a tudományos jelleggel végrehajtott és publikált kutatások, az anyagi eszközök nem kellő mértéke gátat szabott a feltárt szükségletek kielégítésének. Egy nagyobb összegű, költségvetésbe beépülő hitel, egyáltalában megfelelő elven alapuló és rendszeresen folyósított, lényegesen emelt költségvetés a használói igény, de inkább *szükségletek* különböző módszerrel végzett vizsgálatát és elemzését akár 1993. szeptember 1-jétől *szükségessé teszi*.

Minden könyvtár végezhet különösebb anyagi ráfordítás nélkül, csupán a módszerek – akár szakirodalomból történő – elsajátításával meglévő adatai alapján elemzést.

A kiindulási alap megteremtéséhez ezek lehetnek retrospektívek is, különben tanácsos folyamatosan végezni az elemzést.

1. Nem teljesített kölcsönzési/olvasótermi kérdések elemzése; 2. Forgalmi statisztika elemzése; 3. Használók nyelvismerete és az ismereti szint megállapítása.

Ez utóbbiról felvilágosítást nyújthatnak a hallgatók regisztrálásával foglalkozó hivatalok a felvételkor figyelembe vett nyelvvizsgálóval rendelkezők arányáról. Az oktatói testületről pedig a kutatási tervek és az elfogadott akkreditációs programok másodlagos elemzése adhat tájékoztatást.

A fenti módszereket csupán mint néhány lehetséges módszert soroltunk fel, de ezek alkalmazása minden bizonnyal megfelelő választ adhat a világbanki szakértők sürgető kérdéseire.

Feltétlenül hasznos volna a fentiekhez hasonló elemzések végzése az *országos gyűjtőkörű tudományos könyvtárak* világbanki hiteltől történő részesedésének megállapítása előtt is.

Kétségbevonhatatlan tény, hogy az országos gyűjtőkörű tudományos könyvtárakat is használják a felsőoktatás hallgatói, oktatói. A kérdés nem csupán az, hogy milyen számban/arányban látogatják azokat, hanem az, hogy *mit csinálnak ezekben a könyvtárakban?* Fontos volna pontosan ismerni, hogy milyen arány használja heti, havi gyakorisággal az olvasótermet vagy kölcsönöz, ha az állomány ezt lehetővé teszi. Nem kizárt, hogy egy esetlegesen magas beiratkozási szám csupán évi egyszeri tájékozódási vagy igen ritka érdeklődést takar.

Nem operacionalizálható fogalmak, hogy az OSZK-ba 12 000 hallgató iratkozott be, az Akadémiai Könyvtárban sok hallgatót lehet látni. A közművelődési könyvtári lobby sajnos Kemp szakértő urat is megtévesztette. Mr. Kemp legutóbbi tanulmányában azt a kifejezést használja, hogy ezen könyvtártípus használóinak = „users” 30 százaléka a felsőoktatási intézmények hallgatói közül kerül ki. Az eddigi olvasás-, könyvtárszociológiai-, életmód-vizsgálatok, forgalomelemzések arra engednek következtetni, hogy a látogató = „visitor” fogalom felel meg inkább a valóságnak. Mind a magyar, mind a nemzetközi olvasás-szociológia „user” = használó kifejezés alatt azt érti, hogy az adott könyvtár állományát és nemcsak a helyiségeit használja. Amennyiben az odalátogató

hallgató saját jegyzetből, tankönyvből – a kellemesebb környezet miatt, az egyetemi könyvtár zsúfoltságát kerülve – a közművelődési könyvtárban óhajt tanulni, akkor ő a látogató = „visitor” szerepkörében teszi ezt. Ebben az esetben pedig az említett 30% teljesen másként értelmezendő.

Tanácsos volna éppen az ilyen félreértések, rosszul értelmezett funkciók elkerülése végett; a tanulmányi és kutatási anyag jelentős hányadának ellátását biztosító felsőoktatási könyvtárak tényleges súlyának megismerése érdekében; a kibővült beszerzéssel hazánkba kerülő tudományos anyagnak a felsőoktatásban való hasznosítása céljából, ha a *tényleges használat megismerésére* a hitelből részesülő(hető) *országos gyűjtőkörű tudományos könyvtárak elemzést végeznének*. Javasolt időpont a szorgalmi időszak 60 napja. Ezen időtartam alatt sor kerülhetne retrospektív statisztikai elemzésre, folyamatos forgalomelemzésre és mind hallgatói, mind oktatói/kutatói reprezentatív mintán önkítöltős kérdőíves felvételre. A KMK olvasáskutatással foglalkozó szakemberei a költségek biztosítása esetén külső szakemberek bevonásával minden bizonnyal értékes munkát végezhetnének.

Az objektív eredmények ismeretében meghozott részesedési döntés mindenképpen nagyobb egyetértésre találhat, mint az objektív tények hiányában való feltételezés és lobbyszás.

Beszerzési politikáról általában

A helyzetkép megrajzolása a rendelkezésünkre bocsátott kérdőívek alapján történt. Meg kell jegyeznünk, hogy egyrészt nem minden felsőoktatási intézmény könyvtára küldte vissza a kérdőívet, másrészt a kérdések egy része kettős értelmezésre is lehetőséget adott. Pl. számos könyvtár az egész intézmény beszerzését végzi, s így annak adatait: a beszerzési keret összegét, állománynövekedését szerepelteti, míg az egyetemi könyvtárak esetén számos alkalommal csupán az ún. központi könyvtár állománygyarapítására kapunk választ.

Egyértelmű tehát, hogy *1991-ben a magyar felsőoktatás a kérdőívek adatai alapján összesített 280 millió forintnál lényegesen nagyobb összeget fordított könyvekre, folyóiratokra és más adathordozókra. Nem tartjuk kizártnak, hogy ez az összeg jelentősen meghaladja a 350 millió, de talán akár a 400 millió forintot is.*

Az állománygyarapításra fordítható összeggel kapcsolatban két jellemző tényező állapítható meg: 1. Semmiféle elv nem szabályozza a könyvtáraknak és oktatási egységeknek juttatott összeg mennyiségét. Az egykor – valamilyen elv (?) szerint – kialakult összeg toldozása, kiegészítése folyt a „dologi automatizmus” kialakult százalékos növelésével. Ma sem játszik még szerepet pl. a hallgatói létszám alakulása, új szakok indítása és nem gyakori vagy legalábbis nem szabályozott az overhead könyvtári célokra való felhasználása pályázatok vagy egyéb juttatások elnyerése esetében. 2. Az egyetem területén az állománygyarapításra fordítható összegnek csupán 64,29 százalékát biztosította 1991-ben a költségvetés. A gyarapodás több mint egyharmada egyéb forrásból: pályázat, céltámogatás, alapítvány stb. származott. A főiskolai könyvtárak beszerzésre fordítható összegének valamivel nagyobb hányada, 71,4% származott költségvetési forrásból.

Mindez azt eredményezi, hogy *a beszerzés egyre kisebb mértékben válik tervezhetővé*. Költségvetésbe nem beépülő egyszeri támogatásból lehetetlen folyóiratokra előfizetni, melyek főleg az egyetemi könyvtárakban a költségvetés mintegy 80 százalékát lekötik.

Változások 1989–1991

A rendelkezésünkre álló adatok alapján 1989–1991 között a felsőoktatási intézmények gyarapításra fordított lehetősége megnövekedett (dologi automatizmus, külföldi támogatás – Volkswagen-Stiftung, pályázat, ajándék stb.). Elvileg követhető volt az 1989 óta megdrágult átlagárak kifizetése, sőt a beszerzett könyvtári egységek száma némileg növekedett is.

	1989	1991	1989=100%
Beszerzésre fordított összeg	197 814 000 Ft	280 083 000	141,6
Beszerzett egységek	64 851 db	65 974	101,7
Átlagár	3 051 Ft	4 245	139,2

A lényeges változás az átlagárak növekedésében és a beszerzett könyvtári egységek számának csökkenésében 1992-ben kezdődött, majd 1993-ban erőteljesen folytatódott. Ezt a folyamatot számadatokkal sajnos nem tudjuk dokumentálni. Az 1991. év beszerzésében még bizonyos típusú főiskolák és tanítóképző főiskolák széleskörű és nagy példányszámú – akkor még viszonylag kedvező árú – tankönyve is szerepel. A tanítóképző főiskolák például átlagosan 243 Ft-ért szereztek be egy könyvtári egységet. 1991 óta a tankönyvek árai is jelentős mértékben, nem egyszer a hivatkozási évi árak többszörösére emelkedtek.

Egyetemi könyvtárak és különböző típusú főiskolák könyvtárainak 1991-es beszerzéséről. Az előzőekben közölt táblázatunk átlagai egybemoszák a felsőoktatási intézmények beszerzését, a szerzési keret megoszlását a magyar és külföldi könyvek, valamint folyóiratok között. Ezért következő összeállításunkban külön közöljük az egyetemek és főiskolák típusa szerint az általunk ismert adatok alapján a beszerzésre fordított összeg megoszlását a magyar és külföldi könyvek, valamint folyóiratok szerint (ld. táblázat).

Egyértelmű, hogy az *egyetemi könyvtárakban* a folyóiratok előfizetése az elsődleges. A beszerzésre fordítható összeg 80 százaléka a folyóiratok rendelésére szükséges még akkor is, amikor évek óta ezen könyvtárak gyakorlatát a folyóiratok lemondása jellemzi. Ezért tehát szükséges, hogy mind a *hitel*, mind az *állami támogatás beépüljön a költségvetésbe, s így tervezhető stabilitást biztosítson.*

Az is alapos megfontolást igényel, hogy az állománygyarapítás növelését szolgáló külföldi hitel mekkora hányada szolgáljon könyvek vásárlására és milyen arányban folyóiratok előfizetésére?

Bár a *műszaki főiskolákra* vonatkozó adataink részlegeseek, mégis azt kell megállapítanunk, hogy az egyetemi könyvtárak beszerzéséhez a műszaki főiskolák állománygyarapítása áll legközelebb a folyóiratok előfizetésére fordított magas arány következtében.

A *tanárképző főiskolák* beszerzésében a könyv dominál. Nagy mennyiségben szereznek be magyar nyelvű könyveket. Külföldi könyvek közül 1991-ben a viszonylag olcsóbb árfekvésű kiadványok kerültek állományukba. A megvásárolt külföldi kiadású könyvek közel egyharmados aránya megközelíti az egyetemi könyvtárak által beszerzett külföldi könyvek darabszám szerinti részesedését a gyarapodáson belül.

Felsőoktatási könyvtárak 1991-es beszerzésének megoszlása

	Egyetemi kvtárak	Műszaki főiskolák	Tanár- képző főiskolák	Keresk./ P. ü. főiskolák	Művé- szeti főiskolák	Kato- nai főiskolák	Tanító- képző főiskolák
<i>Magyar könyv</i>	db 29 976	4656	22 946	2287	1238	4280	11 461
átlagár	Ft 456	280	284	438	325	272	174
beszerzés	% 5,67	23,7	43,23	19,7	24,1	48,1	59,64
<i>Külföldi könyv</i>	db 10 023	183	7 395	858	151	97	645
átlagár	Ft 3 507	2184	619	1665	2173	1482	448
beszerzés	% 14,56	7,3	30,4	28,02	19,6	5,3	8,66
<i>Magyar folyói.</i>	db 7196	767	1697	880	123	820	1230
átlagár	Ft 1190	1276	1177	1858	916	986	783
beszerzés	% 3,54	17,8	13,3	32,2	6,7	29,6	28,86
<i>Külföldi folyói.</i>	db 7285	356	388	124	162	99	38
átlagár	Ft 25 270	7940	5072	8140	5112	4704	2488
beszerzés	% 76,23	51,2	13,07	19,9	49,6	17,0	2,84

A kereskedelmi és pénzügyi ismereteket tanuló hallgatók ellátásához a magyar könyv- és folyóirat kiadványokból a magasabb árfekvésű példányokra van szükség. Nem véletlen, hogy ezen típusú könyvtárak a legmagasabb átlagárral bíró hazai folyóiratokra fizetnek elő, és a beszerzett magyar könyvek átlagárai csaknem megegyeznek az egyetemi könyvtárak által vásárolt hazai szakkönyvek átlagos árával.

A művészeti főiskolákon folyó oktatás jellegéből és feltehetően anyagi helyzetükből következően elsődleges szereppel bírnak a magyar kiadású könyvek és a külföldi folyóiratok.

A katonai főiskolák beszerzésének több mint háromnegyede magyar nyelvű oktatási anyag és magyar folyóirat. Jelentősebb szerepet játszik a közel 100 féle, nem túl drága külföldi folyóirat is.

A tanítóképző főiskolák könyvtárainak gyarapítása közel 90 százalékban magyar nyelvű könyvekre és folyóiratokra korlátozódik. Mind a külföldi könyvek, mind a külföldi folyóiratok a többi intézmény beszerzéséhez képest igen olcsó, minden bizonnyal paperback és ismeretterjesztő kiadványok.

Külföldi kiadványok átlagárai igen – de címek és példányszám?

Adataink összesítése szerint 1991-ben az egyetemi könyvtárak vásárlás útján beszerzett kiadványainak átlagárai USD-ban (= 80,- Ft): a) külföldi könyv 43,80 USD; b) külföldi folyóirat 319,60 USD; c) valamennyi könyvtári egység átlagára 55,40 USD.

A külföldi kiadványok terén tehát mindenképpen *lépést kellett tartani a külföldi kiadók áraival*. Ezt az egyetemi könyvtárak az általuk a szükségletnél kisebb mennyiségben vásárolt kiadványok területén meg tudták tenni, azonban a főiskolai könyvtárak által beszerzett idegen nyelvű kiadványok átlagárai ennél lényegesen alacsonyabbak. Minden bizonnyal az általuk végzett gyarapítás lényegesen kisebb mértékben terjedt ki a kimondottan tudományos műveket

Sós vízű strand Szovátán

publikáló kiadók termékeire. Beszerzésükben nem kis szerepet kaphattak az itthon megvásárolható olcsóbb paperback és ismeretterjesztő kiadványok is.

Az természetes, hogy a felsőoktatási intézmények könyvtárainak alkalmazkodni kell a kialakult nemzetközi árakhoz, azonban *a beszerzett címek és a mennyiség alatta marad a szükségletnek.*

Rendkívül nehéz megbecsülni, hogy az elmúlt 10–15 év alatt reálértékben mennyivel csökkent a felsőoktatási intézmények könyvtárainak beszerzésre fordítható összege. Nemcsak a hazai források nem kielégítő voltát kell figyelembe vennünk, hanem a nemzetközi könyv- és folyóiratpiac árainak emelkedését. Adataink szerint pl. az USA-ban 1985 és 1990 között a keménykötésű, tudományos könyvek árai mintegy 35 százalékkal, a tudományos folyóiratok előfizetése pedig 58 (irodalom, nyelvészet), 152 százalékkal (állattan) emelkedtek. A szokásos hároméves drágulási ciklus eredményét az az árajánlat tükrözi, melyet ez év nyarán a New Yorkban székelő könyvtárellátó küldött meg a jelenlegi átlagárakat feltüntetve, s ezek meghaladják az 1990-es átlagárakat.

Anélkül, hogy állást tudnánk és akarnánk foglalni az állománygyarapításra biztosítható keretből a *retrospektív beszerzésre* fordítható összeg arányával kapcsolatban, úgy gondoljuk, hogy az elmúlt 10–15 évben bekövetkezett könyv- és folyóirat árak emelkedésének becslésére és így a magyar felsőoktatási könyvtárakat ért – eddig nem kompenzált – veszteségre adalékul szolgálhat:

1. Tájékoztatás arról, hogy az USA állami és magán egyetemei költségvetésük hány százalékát fordítják a könyvtár költségeire, illetve beszerzésre.

2. Az USA-ban a 70-es és 80-as években bekövetkezett jelentős áremelkedés a tudományos jellegű könyvek és folyóiratok területén. Mindkettőre: *Cummings, Anthony M. et al.: University Libraries and Scholarly Communication. A Study Prepared for the Andrew W. Mellon Foundation. 1992.*

3. Többek között arról, hogy tudományos kiadók, ha van paperback változata kiadványaiknak, azt nem hajlandók tudományos intézményeknek szállítani, csupán a harmadik világba. *Griebel, Rolf: Das internationale Problem der gespaltenen Preise für wissenschaftliche Literatur. Bericht über ein Projekt der IFLA Section on Acquisition and Exchange. In: Zentralblatt für Bibliothekswesen und Bibliographie. 38. 1991. Nr. 129–142. p.*

A tervezéskor és a döntés előkészítése során érdemes volna figyelembe venni a Német Szövetségi Köztársaságban kidolgozott egyetem és könyvtárai gyarapí-

tási modelljét. Ezek kimunkálására az új alapítású egyetemek felavatását követően kerül sor. A Planungsgruppe Bibliothekswesen im Hochschulbereich Nordrhein-Westfalen 1975-ben, a Beirat für Wissenschafts- und Hochschulfragen beim Bayerischen Statsministerium für Unterricht und Kultur 1984-ben tette közzé a tudományos felsőoktatás könyvtárügye számára kidolgozott modelljét. Ez utóbbi megadja tudományterületenként az évente beszerzendő művek kötetszámát monográfiáinként és folyóiratévfolyamok szerint. Ez utóbbinál javasolja az évfolyamok összegénél alacsonyabb címszámot, azaz a többes beszerzést. Meg kell jegyeznünk, hogy ez a modell szakterületenként sokkal több monográfia- és folyóiratcím beszerzését javasolja, mint arra a magyar tudomány- és szakegyetemek könyvtárai gondolhattak volna és gondolhatnak most.

A holland egyetemi könyvtárak figyelemmel kísérték a német szakemberek modellkialakítási kísérleteit, s a rendelkezésükre álló adatok szerint a kötetszámot tekintve 1978-ban a Katholieke Universiteit Nijmegen (KUN) könyvtára megközelítette a német modellt. A 80-as évek elején felgyorsuló könyv és folyóirat drágulás következtében 1989-ben az árindex 133 százalékra emelkedett, a beszerzett kötetek száma pedig az alapév, 1978, 52 százalékára esett vissza. (Laeven, A. H.: Het literatuurbudget onder zware druk. Een praktijkgeval. In: Open, 23. 1991. Nr. 11. 376. p.)

Úgy gondoljuk az utóbbi adat adalékul szolgálhat a hazai tudomány- és szakegyetemek könyvtárai állományában fellelhető hiányosságokra is.

Szentirmai László

**Rendezze be könyvtárát a
MERABONA vagy TÉKA
bútorcsalád elemeiből.**

**Az alkatrészekből álló rendszer jól alkalmazkodik
a rendelkezésre álló tér, az elhelyezésre kerülő
állomány kívánalmaihoz.**

**Raktárakba ajánljuk az
IRINGÓ vagy MINERCIA**

típusú tömörraktári állványokat.

**Kérésükre elvégezzük a helyszíni felmérést,
s ennek alapján berendezési javaslat
és árajánlat kidolgozását.**

Forduljon hozzánk bizalommal!

MEZŐGÉPIPARI KFT.

9317 SZANY
SZABADSÁG U. 1.
TELEFON: 5, 23

Üzletszerzőnk:

Cavalloni Gyöngyi

1222 Budapest, Csap u. 14/a.

Telefon: 227-0237